

ЛІТЕРАТУРА

1. Акерлоф Дж. Spiritus Animalis, или как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер ; пер. с англ. Д. Прияткина / под науч. ред. А. Суворова ; [вступ. ст. С. Гурьева]. – М. : ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 273 с.
2. Бондарчук О.І. Проблема впливу організаційного розвитку на особистісний розвиток персоналу організацій / О.І. Бондарчук // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – Т. 1. – Ч. 28. – С. 172–177.
3. Гончаренко Я.В. Зміст та структура системи управління відносинами з клієнтами в комерційній організації / Я.В. Гончаренко // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2012. – Т. 1. – Ч. 36. – С. 209–212.
4. Дейнека О. Клієнтоорієнтованість роздрібного мережевого підприємства: кроки від декларації до реалізації / О. Дейнека // Економічний аналіз : зб. наук. праць Тернопільського національного економічного університету / за ред. С.І. Шкарабана. – Тернопіль, 2010. – № 5. – С. 75–79.
5. Джоджуа Р.А. Формування клієнтоорієнтованого підходу на ринку фармацевтичної продукції / Р.А. Джоджуа // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. – 2011. – №4. – С. 122–127.
6. Зеленська М.О. Формування механізму управління потенціалом поліграфічного підприємства на основі клієнтоорієнтованого підходу / М.О. Зеленська // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 10.10.2011.
7. Карамушка Л.М. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій) : монографія / Л.М. Карамушка, М.Г. Ткалич. – К.-Запоріжжя : Просвіта, 2009. – 260 с.
8. Линдстром М. Vuology: увлекательное путешествие в мозг современного потребителя / М. Линдстром ; пер. с англ. Е. Фалок. – М. : Эксмо, 2010. – 240 с.
9. Філь О.А. Аналіз традиційних підходів щодо дослідження організаційного розвитку / О.А. Філь // Актуальні проблеми психології. – Т. 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / [С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2009. – Ч. 24. – С. 40–47.
10. Шарапа О.М. Управління відносинами з клієнтами через впровадження CRM-систем як складова ефективного ведення бізнесу / О.М. Шарапа // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №7 (97). – С. 175–183.
11. Hodgkinson, G.P. International Review of Industrial and Organizational Psychology / G.P. Hodgkinson, J.K. Ford // John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester. – West Sussex, UK., 2010. – Vol. 25. – 377 p.
12. Hollensen, S. Marketing Management: a Relationship Approach / S. Hollensen // Pearson Education Limited, England, 2010. – 656 p.
13. Peppers, D. Managing Customer Relationship, a Strategic Framework / D. Peppers, M. Rogers // John Wiley & Sons, Inc., Hoboken. – New Jersey, USA, 2011. – 512 p.
14. Schein, E.H. The corporate culture survival guide / E.H. Schein. – New and rev. ed. // Library of Congress Cataloging-in-Publication Data. – USA, 2009. – 240 p.
15. Thomas, J.C. Specialty Competencies in Organizational and Business Consulting Psychology / J.C. Thomas // Oxford University Press, Inc. – New York, USA, 2010. – 221 p.

УДК 316.6 : 33 + 159.98

ТРЕНІНГ «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ГРОШЕЙ»

Л.М. Карамушка

*член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

О.Г. Ходакевич

*аспірантка лабораторії організаційної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

У статті розкрито особливості проведення тренінгу «Психологічні особливості ставлення студентів до грошей». Наведено його мету, завдання, зміст та структуру. Детально описано інтерактивні техніки, які використовувались для проведення тренінгу.

Ключові слова: студенти, ставлення до грошей, тренінг, інтерактивні техніки.

В статье раскрыты особенности проведения тренинга «Психологические особенности отношения студентов к деньгам». Представлена его цель, задачи, содержание и структура. Детально описаны интерактивные техники, которые использовались для проведения тренинга.

Ключевые слова: студенты, отношение к деньгам, тренинг, интерактивные техники.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан розвитку зарубіжної економічної психології визначається підвищеною зацікавленістю до одного з її традиційних напрямків – психології грошей або, ще як інколи його називають, психології грошового обігу [13]. Психологія грошей привертає увагу також російських [1; 2; 5; 11] та українських [6; 7; 8; 9] учених. Особливою увагою у дослідників користується такий напрямок психології грошей, як ставлення до грошей. Ставлення до грошей є одним із суттєвих чинників економічної соціалізації особистості, воно впливає на процеси економічної адаптації в соціумі, сприяє розв'язанню важливих для особистості професійних, особистісних та сімейних проблем.

Слід зазначити, що роботи у напрямку психології грошей найчастіше присвячуються сутності грошей, їх ролі в економічній соціалізації особистості, вивчається ставлення до грошей різних соціальних груп тощо.

Разом із тим, проблема формування адекватного ставлення студентів до грошей, зокрема у контексті розробки спеціальних тренінгових програм, не виступала раніше предметом досліджень.

Виходячи з актуальності проблеми і її недостатньої розробленості, нами визначено **мету дослідження** – розробити та апробувати тренінг «Психологічні особливості ставлення студентів до грошей».

МЕТОДИКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження було проведено в 2012–2013 н. р. на фінансово-економічному факультеті ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана». У процесі апробації тренінгу взяло участь 20 студентів вищезазначеного факультету (спеціальність «Фінанси»). Використовувалися інтерактивні методи навчання, метод опитування та метод тестування.

Дослідження виконано в рамках наукового проекту лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психологічні засади забезпечення організаційного розвитку» (2008–2012 рр., науковий керівник – проф. Л.М. Карамушка).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

1. Мета, завдання і загальна структура тренінгу

Мета тренінгу: формування адекватного ставлення студентів до грошей.

Завдання тренінгу:

1. Оволодіння студентами знаннями про сутність грошей та їх роль у життєдіяльності людини.
2. Оволодіння студентами методами діагностики для визначення свого ставлення до грошей та визначення чинників, які впливають на це ставлення.
3. Оволодіння студентами уміннями та навичками адекватного використання грошей.

Структура тренінгу:

Тренінг «Психологічні особливості ставлення студентів до грошей» включає чотири модулі (див. табл. 1) реалізувався за таким загальним планом:

- Тренінгова сесія 1. «Поняття про гроші»;
- Тренінгова сесія 2. «Роль грошей у життєдіяльності людини»;
- Тренінгова сесія 3. «Основні чинники ставлення студентів до грошей»;
- Тренінгова сесія 4. «Роль вищого навчального закладу у формуванні адекватного ставлення студентів до грошей».

Таблиця 1

Структура тренінгу «Психологічні особливості ставлення студентів до грошей» (36 год.)

Розділи тренінгу	Компоненти тренінгу
<i>Вступ до тренінгу (2 год.)</i>	
Тренінгова сесія 1. «Поняття про гроші» (6 год.)	<i>Змістовно-смісловий компонент:</i> «Сутність грошей»
	<i>Діагностичний компонент:</i> «Мое ставлення до грошей»
	<i>Корекційно-розвивальний компонент:</i> «Розуміння свого ставлення до грошей»
<i>Домашнє аналітичне завдання до 1-го модуля (2 год.)</i>	
Тренінгова сесія 2. «Роль грошей у життєдіяльності людини» (6 год.)	<i>Змістовно-смісловий компонент:</i> «Основні напрямки використання грошей»
	<i>Діагностичний компонент:</i> «Діагностика стратегій отримання та витрачання грошей»
	<i>Корекційно-розвивальний компонент:</i> «Гроші та їх цінність для молоді»
<i>Домашнє аналітичне завдання до 2-го модуля (2 год.)</i>	
Тренінгова сесія 3. «Основні чинники ставлення студентів до грошей» (6 год.)	<i>Змістовно-смісловий компонент:</i> «Аналіз чинників, які впливають на ставлення студентів до грошей»
	<i>Діагностичний компонент:</i> «Визначення грошового типу особистості»
	<i>Корекційно-розвивальний компонент:</i> «Врахування різних чинників у процесі формування адекватного ставлення студентів до грошей»
<i>Домашнє аналітичне завдання до 3-го модуля (2 год.)</i>	
Тренінгова сесія 4. «Роль вищого навчального закладу у формуванні адекватного ставлення студентів до грошей» (6 год.)	<i>Змістовно-смісловий компонент:</i> «Напрямки роботи вишу, що сприяють формуванню адекватного ставлення студентів до грошей»
	<i>Діагностичний компонент:</i> «Діагностика ставлення студентів до роботи вишу зі сприяння зароблянню грошей»
	<i>Корекційно-розвивальний компонент:</i> «Формування навичок ефективної взаємодії з грошима»
<i>Домашнє аналітичне завдання до 4-го модуля (2 год.)</i>	
<i>Підведення підсумків тренінгу (2 год.)</i>	

Кожен із модулів, відповідно до технологічного підходу, складається із трьох блоків: а) змістовно-сміслового (розкривається сутність певного феномену); б) діагностичного (діагностуються ті чи інші вияви

феномену); в) корекційно-розвивального (визначаються напрямки та умови корекції та розвитку певних показників, які стосуються досліджуваного феномену) [10].

Усі ці блоки детально розкриті нижче.

Обсяг тренінгу «Психологічні особливості ставлення студентів до грошей» складає 36 академічних годин: а) основна частина (аудиторна) – 24 акад. год. (4 модулі по 6 акад. год. на кожен модуль; 2 акад. год. – вступ до тренінгу; 2 акад. год. – заключна частина тренінгу); б) додаткова частина (домашні завдання) – 8 акад. год. (по 2 акад. год. для виконання домашніх завдань після кожного із чотирьох тренінгових модулів).

2. Зміст тренінгу

Далі розглянемо зміст тренінгу (тренінгові модулі, основні компоненти тренінгових модулів та інтерактивні техніки, які реалізувалися в кожному із компонентів).

Вступ до тренінгу:

- *«криголам»*: «Знайомство» («Мене звати..., я навчаюсь..., я люблю..., ніхто навіть не здогадується, що я...»);
- *вивчення очікувань* (заповнення індивідуальних робочих аркушів з наступним груповим обговоренням): «Мої очікування щодо тренінгу» (учасники дають відповіді на такі запитання: «Чому я тут?», «Що таке гроші для мене?», «Що нового я хотів би внести у своє життя після тренінгу?»);
- *мультимедійна презентація*: «Визначення мети і завдання тренінгу»;
- *групове обговорення*: «Як би нам хотілось організувати свою роботу сьогодні?» (визначення організаційних питань – тривалість роботи, кількість перерв тощо);
- *«мозковий штурм»* (груповий варіант): «Визначення правил групової роботи (визначення правил міжособистісної взаємодії та спільної роботи в групі)».

Для розробки вступу до тренінгу використано наші попередні розробки [10].

Модуль 1. «Поняття про гроші»

Вступ до розділу: *мета, завдання, організація тренінгової роботи.*

Змістовно-смісловий компонент тренінгу: *«Сутність грошей»:*

- *метод незавершених речень* (індивідуальна робота): «Гроші – це...»;
- *аналітична робота в малих групах*: «Як Ви розумієте сутність грошей?»;
- *презентація роботи в малих групах та їх міжгрупове обговорення*: «Сутність та основні характеристики грошей»;
- *мультимедійна презентація (міні-лекція)*: «Сутність грошей: економічна, соціальна, психологічна» (функції та характеристики грошей; основні поняття для аналізу феномену «гроші»; історія виникнення та використання грошей тощо). Для підготовки презентації використовуються наявні літературні джерела [1; 2; 9; 12].

Діагностичний компонент тренінгу *«Моє ставлення до грошей»:*

- *психологічний практикум*: «Як я ставлюсь до грошей?» [21].

Корекційно-розвивальний компонент тренінгу: *«Розуміння свого ставлення до грошей»:*

- *вправа «Мій гаманець»* (робота в малих групах та міжгрупове обговорення): обговорюється те, при наявності якої кількості грошей людина може відчувати себе безпечно (при виході з дому, при поїздки на відпочинок, створюючи власну сім'ю тощо);
- *вправа «Незвичні предмети»* (робота в малих групах та міжгрупове обговорення): учасники отримують різні предмети (намисто, пляшки пива, цигарки, мушлі, зерно, сіль, каміння та ін.) та обговорюють, які з цих предметів могли б виконувати роль грошей та в яких ситуаціях; результати обговорення порівнюються з таблицею «Незвичні предмети, які використовувались у якості грошей» [12];
- *ділова гра «Сімейний бюджет»*. Мета гри: формування навичок ефективної взаємодії з грошима (на прикладі укладання «сімейного бюджету»). Сюжет гри: 1) на першому етапі гри обрані «сімейні пари» серед учасників тренінгу вигадують собі «легенду» своїх сімейних стосунків і відповідають на питання решти учасників тренінгу, які виступають у ролі журналістів; 2) на другому етапі «Ведення сімейного господарства» «сімейні пари» розробляють сімейний бюджет з урахуванням власної «легенди». Пари обговорюють питання ведення домогосподарства та розподілу подружніх обов'язків, виховання та утримання дітей; 3) на заключному етапі журналісти ставлять питання про роботу та основні джерела наповнення сімейного бюджету, вони оцінюють відповіді та поведінку «сімейних пар» за наступними критеріями: практичність, знання життя, реалістичність, злагода та взаєморозуміння, гумор та винахідливість [1].

Підведення підсумків тренінгової роботи.

Домашнє аналітичне завдання: *«Грошові одиниці різних країн»*: «Підготуйте доповідь про грошові одиниці різних країн (США, Англії, країн Європи, Росії, України та ін.). Проаналізуйте банкноти різного номіналу за наступними критеріями: розмір, колір, шрифт та малюнки. Опишіть свої відчуття, коли Ви розглядаєте/тримаєте різні банкноти в руках, обговоріть відповідність цих грошей загально визнаним характеристикам грошей».

Модуль 2. «Роль грошей у життєдіяльності людини»

Вступ до розділу:

- *мета, завдання, організація тренінгової роботи;*
- *актуалізація попереднього досвіду:* «Що ми зробили на попередньому занятті? Що корисного ми взяли для себе з минулого заняття?»;
- *презентація та обговорення результатів виконання домашнього завдання:* «Доповідь про грошові одиниці різних країн».

Змістовно-смысловий компонент тренінгу: «Основні напрямки використання грошей»:

- *аналітична робота в малих групах:* Обговорити такі питання: «Скільки грошей Вам потрібно для щастя?»; «Для чого вони Вам потрібні?»; «Звідки Ви отримаєте ці гроші?»; «Яку найбільшу суму Ви будь-коли отримували?» та ін.);
- *презентація роботи в малих групах та їх міжгрупове обговорення «Аналіз основних напрямків використання грошей»;*
- *мультимедійна презентація (міні-лекція):* «Оцінка студентами ролі грошей у їх життєдіяльності» (для підготовки презентації використовуються наявні літературні джерела та результати власних досліджень авторів) [16].

Діагностичний компонент тренінгу: «Діагностика шляхів отримання та використання грошей»:

- *психологічний практикум:* «Діагностика стратегій отримання та витрачання грошей студентами» (за допомогою опитувальника «Стратегії отримання та витрачання грошей» Горлова М.Ф., Єфімкіна Р.П. [1]).

Корекційно-розвивальний компонент: «Гроші та їх цінність для молоді»:

- *ділова гра «Аукціон цінностей»:* Сюжет гри «Аукціон цінностей» відповідає назві: оголошується аукціон, на якому розпродаються життєві цінності. Завдання учасника – придбати якомога більше цінностей, що мають для нього найбільше значення. На початку гри ведучий роздає бланки із списками життєвих цінностей. Учасники повинні оцінити кожен пункт списку за наступною шкалою: «+» – позитивне ставлення, «0» – байдуже ставлення, «-» – негативне ставлення до такої цінності. Потім ведучий збирає бланки і підраховує кількість і стартову вартість кожної цінності, яка буде виставлена на аукціоні. Правила підрахунку складаються таким чином, що цінність, яка приваблива для більшого числа гравців, має велику ігрову «вартість» і, відповідно, представлена в меншій кількості ігрових «лотів». Далі пояснюється, що «валютою», за яку можна буде набувати цінностей, є кількість очок, набрана у вправі на спритність. На всю гру учасникам дається обмежена кількість спроб для виконання вправи. Перед початком аукціону учасник вибирає п'ять найбільш важливих цінностей, за які він збирається боротися. Цей вибір фіксується в «плані аукціону». При цьому після первинного складання плану, учасники можуть внести до нього необхідні зміни, після того, як ведучий оголосить стартову ціну кожного «лота». Ведучий орієнтує учасників на необхідність максимального виконання складеного «плану». Потім починається процес аукціону. Ведучий оголошує ігровий «лот»: найменування і вартість цінності. Право на «покупку» отримує учасник, що назвав найбільшу ціну «лота». Учасник, що отримав право на покупку. При цьому всі набрані очки можна не використовувати на придбання даного «лота». В тому випадку, якщо гравець відмовився від придбання заявленої цінності або набраних ним очок недостатньо, «лот» знову виставляється на продаж. Аукціон припиняється, коли всі цінності були «продані» або всі гравці витратили відведені ним спроби. Потім складається список «досягнень», в який входять всі придбані учасником цінності. При цьому замість «планової» цінності, яку гравець не зміг придбати, до списку вноситься її «протилежність», наприклад, замість цінності «Щасливе родинне життя» – «Невдале родинне життя» тощо. Використовується список цінностей з тесту Шварца: 1. Рівність 2. Внутрішня гармонія 3. Влада 4. Задовolenня 5. Свобода 6. Духовне життя 7. Відчуття спільності 8. Стабільність суспільства 9. Цікаве життя 10. Сенс життя 11. Ввічливість 12. Багатство 13. Безпека нації 14. Відчуття власної гідності 15. Взаємність в стосунках з людьми 16. Творчість 17. Мир у всьому світі 18. Пошана традицій 19. Любов 20. Самообмеження 21. Байдужість до мирських турбот 22. Безпека сім'ї і близьких людей 23. Суспільне визнання 24. Єднання з природою 25. Новизна 26. Мудрість 27. Авторитет 28. Справжня дружба 29. Світ краси 30. Соціальна справедливість [20; 21].

Під час обговорення звертають увагу учасників на те, як мінялося ставлення до тих або інших цінностей у міру зміни їх «ціни». Ведучий також інформує учасників про результати опитування, проведеного на початку гри. В ході обговорення кожному учасникові пропонується назвати ту цінність, яку він вважає основною, визначальною для життя людини [21].

Підведення підсумків тренінгової роботи.

Домашнє аналітичне завдання: напишіть есе на тему: «Яка роль грошей в моєму житті?».

Модуль 3. «Основні чинники ставлення студентів до грошей»

Вступ до розділу:

- *мета, завдання, організація тренінгової роботи;*
- *актуалізація попереднього досвіду:* (Що ми зробили на попередньому занятті? Що корисного ми взяли для себе з минулого заняття?»);
- *презентація та обговорення результатів виконання домашнього завдання* «Яка роль грошей в моєму житті?»;

- *розминка «Японський менеджер».* (Вправа показує, що наші стереотипи обмежують нашу ефективність, змінює наше ставлення до звичних речей, розбиваючи звичні шаблони) [3].

Змістовно-смісловий компонент: «Аналіз чинників, які впливають на ставлення студентів до грошей»:

- *«мозковий штурм»* (робота в малих групах): «Які чинники найбільше впливають на моє ставлення до грошей?»;

- *презентація роботи в малих групах та їх міжгрупове обговорення* «Основні чинники, що впливають на моє ставлення до грошей»;

- *мультимедійна презентація (міні-лекція):* «Вплив соціально-економічних, соціально-демографічних, організаційно-професійних та особистісних характеристик студентів на їх ставлення до грошей» (для підготовки презентації використовуються наявні літературні джерела та результати власних досліджень авторів) [14; 15; 17].

Діагностичний компонент: «Визначення грошового типу особистості»:

- *психологічний практикум:* «Діагностика грошового типу студентів» (за допомогою опитувальника «Визначення вашого фінансового темпераменту») [5].

Корекційно-розвивальний компонент: «Врахування різних чинників у процесі формування адекватного ставлення студентів до грошей»:

- *аналітична робота в групах* (з подальшим міжгруповим обговоренням): «На прикладі Вашого особистого життєвого досвіду продемонструйте вплив різних чинників на Ваше ставлення до грошей. Проаналізуйте позитивні та негативні наслідки впливу таких чинників на формування Вашого адекватного ставлення до грошей»;

- *вправа «Бідність, багатство і Господь Бог»:* Вправа дає можливість учасникам пережити різні екстремальні ситуації в уяві і відчуті їх вплив ставлення до грошей.

Учасникам проаналізувати такі ситуації:

- 1) уявіть собі, що Ви раптово збідніли. Що Ви робитимете? Що з Вашого майна Ви захочете, нехай навіть ціною величезних зусиль, зберегти? Які елементи Вашого життєвого устрою Ви захочете залишити незмінними і якою ціною? Які нові можливості відкриє для Вас бідність? У чому може полягати Ваш шанс? Опишіть, як Ви діятимете в такій ситуації, як себе почуватимете, про що думати. У Вас є на це 10 хвилин;

- 2) а тепер уявіть собі, що Вам дістався величезний спадок. Що це означатиме для Вас? Що Ви зробите перш за все? Які можливості це для Вас відкриє? Напишіть, що Ви в цій ситуації робитимете, які будуватимете плани. Для цього у вас є ще 10 хвилин;

- 3) і, нарешті, уявіть себе в ролі Бога. Що Ви зміните, що нового створите, щоб зробити цей світ краще? Протягом 10 хвилин записуйте те, що спаде Вам на думку. Тепер задумайтесь на якийсь час про те, що Вам хочеться, можливо, вже давно, а можливо, лише віднедавна, змінити в своєму житті. Які цілі уявляються Вам важливими? Як Ви могли б змінити свої життєві плани? Запишіть свої міркування [13].

Підведення підсумків тренінгової роботи.

Домашнє аналітичне завдання: «Родинні настанови стосовно грошей»: «Пригадайте та запишіть, які вирази, які Ви запам'ятали, коли Ваші батьки та близькі розмовляли про гроші», «Чи вплинуло батьківське ставлення до грошей на Ваше власне, і як?», «Чи дотримуєтесь Ви батьківських грошових настанов? Чому?».

Модуль 4. «Роль вищого навчального закладу у формуванні адекватного ставлення студентів до грошей»

Вступ до розділу:

- *мета, завдання, організація тренінгової роботи;*
- *актуалізація попереднього досвіду:* (Що ми зробили на попередньому занятті? Що корисного ми взяли для себе з минулого заняття?);

- *презентація та обговорення результатів виконання домашнього завдання «Родинні настанови стосовно грошей».*

Змістовно-смісловий компонент тренінгу: «Напрямки роботи вишу, що сприяють формуванню адекватного ставлення студентів до грошей»:

- *робота в малих групах* (з наступним міжгруповим обговоренням): «Як можна сформувати адекватне ставлення студентів до грошей? Яка роль у цьому самостійного заробляння студентами грошей? З якого курсу потрібно студентам працювати? Чи повинен вищий навчальний заклад сприяти вирішенню цього питання?»;

- *творче завдання (в парах):* «Наведіть приклади Вашого позитивного/негативного досвіду працевлаштування/заробляння грошей. Які висновки Ви зробили з цього досвіду? Що можна було б удосконалити?»;

- *мультимедійна презентація (міні-лекція):* «Центр «Перспектива» ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана: досвід роботи» [18; 19];

- *«мозковий штурм»* (групова форма): Які переваги та недоліки роботи центру працевлаштування Вашого вишу? (окремо проаналізувати позитивні та негативні аспекти).

Діагностичний компонент: «Діагностика ставлення студентів до роботи вищого навчального закладу щодо сприяння зароблянню грошей»:

- *діагностичний «криголам» (для виконання в тренінговій групі в цілому):* «Я хочу/не хочу, щоб виш сприяв працевлаштуванню студентів, тому що... Виш може допомагати студентам у зароблянні грошей наступним чином...» (завдання дає можливість виявити очікування студентів, щодо потенційної допомоги вишу у працевлаштуванні, як одного із способів зароблянню грошей. Окрім того, групове обговорення, дає можливість виявити найактуальніші форми роботи вишу з працевлаштування, а також підвищити конкурентоздатність та ефективність роботи центрів працевлаштування у Вашому виші) [10];

- *робота в малих групах:* аналітичне завдання за допомогою використання інтернет-ресурсів (з подальшим груповим обговоренням): «Проаналізуйте роботу центрів працевлаштування студентів в різних вишах. Що Вам подобається в їх роботі? Що б Ви хотіли змінити?».

Корекційно-розвивальний компонент: «Укладання резюме» або «Влаштування на роботу» – учасники обирають сферу зайнятості, в якій вони найбільше орієнтуються [1]. Проводиться співбесіда між роботодавцем і здобувачем. Решта групи аналізує їхній діалог. Роботодавець оцінює здобувача, погоджується прийняти його на роботу, пояснюючи своє рішення.

- *Домашнє аналітичне завдання:* «Складіть своє резюме».

Заключна частина тренінгу включала такі складові:

- *рефлексивний аналіз:* «Якою мірою тренінг задовольнив мої очікування?», вправа «Що я отримав?» [13];

- *побажання учасників тренінгу:* «Я бажаю тобі, щоб твоє ставлення до грошей стало...».

ВИСНОВКИ

Як показали результати апробації тренінгу в системі підготовки ВНЗ, описаний вище тренінг сприяє актуалізації потреби в студентів в осмисленні сутності грошей та усвідомленню ролі власного ставлення до грошей в їх адекватному використанні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арефьева Т.А. Дети и деньги / Т.А. Арефьева. – СПб. : Речь, 2006. – 246 с.
2. Дейнека О.С. Экономическая психология / О.С. Дейнека. – СПб., 2000. – 160 с.
3. Завьялова Ж.В. Энергия бизнес-тренинга. Путеводитель по разминкам : пособие для практикующего бизнес-тренера / Ж.В. Завьялова, Е.О.Фарба, Е. Каденильянс-Нечаева, М.Н.Авдюнина. – СПб. : Речь, 2008. – 159 с.
4. Карамушка Л.М. Ставлення до грошей: вітчизняний та зарубіжний досвід досліджень / Л.М. Карамушка, О.Г. Ходакевич // Актуальні проблеми психології. Том 1 : Економічна психологія. Організаційна психологія. Соціальна психологія : зб. наукових праць / за ред. Максименка С.Д., Карамушки Л.М. – К., 2006. – Вип. 17. – С. 81–105.
5. Ключников, С.Ю. Деньги в вашей жизни: Национальный практикум богатства / С.Ю. Ключников. – М. : Беловодье, 2005. – 448 с.
6. Кожевникова І.І. Психологічний аналіз ставлення до грошей економічно успішних людей / І.І. Кожевникова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2006. – №3(14). – С. 120–125.
7. Мазараки А.А. Философия денег : монография / А.А. Мазараки, В.В. Ильин. – К. : Киев. нац. торг.-эконом. ун-т, 2004. – 719 с.
8. Москаленко В.В. Суб'єктність економічної соціалізації особистості / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2008. – №3(29). – С. 39–52.
9. Сімків М.В. Тип ставлення до оточуючих як чинник монетарних установок / М.В. Сімків // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 10. – С. 720–731.
10. Технології роботи організаційних психологів : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипломної освіти / за наук. ред. Л.М. Карамушки. – К. : ІНК ОС, 2005. – 366 с.
11. Фенько А.Б. Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях / А.Б. Фенько // Психолог. журнал. – 2000. – №1. – С. 50–62.
12. Фернам А. Деньги. Психология денег и финансового поведения / под. общей ред. А. Алексеева / А. Фернам, М. Аргайл. – СПб. : ПРАЙМ – ЕВРОЗНАК, 2005. – 352 с.
13. Фопель К. Психологические группы: Рабочие материалы для ведущего : практ. пособ. / пер. с нем. – [5-е изд., стер.] / К. Фопель. – М. : Генезис, 2004. – 256 с.
14. Ходакевич О.Г. Аналіз основних чинників формування ставлення студентів до грошей / О.Г. Ходакевич // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол. : С.Д.Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – Т 1 : Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – 2012. – Вип. 34. – С. 348–354.
15. Ходакевич О.Г. Аналіз чинників впливу на роль грошей у життєдіяльності студентів / О.Г. Ходакевич // Психологія організаційного розвитку сучасних організацій у сфері освіти, промисловості та бізнесу: тези VIII Міжнародної конференції з організаційної та економічної психології (4–6 жовтня 2012 р. м. Алчевськ) / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – К.-Алчевськ : ДонДТУ ; Центр планування кар'єри, 2012. – С. 112–114.
16. Ходакевич О.Г. Оцінка студентами ролі грошей у їх життєдіяльності / О.Г. Ходакевич, Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – Т 1. Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія. / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – 2012. – Вип. 35. – С. 111–117.
17. Ходакевич О.Г. Чинники використання студентами різних видів діяльності для зароблянню грошей / О.Г. Ходакевич // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. / [ред. кол. : С.Д. Максименко (гол. ред.) та ін.]. – К. : А.С.К., 2012. – Т 1. Організаційна психологія. Соціальна психологія. Економічна психологія. / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. – 2012. – Вип. 36. – С. 296–301.
18. Центр працевлаштування «Перспектива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kneu.edu.ua>
19. Центр «Перспектива» – орієнтир у виборі вашої майбутньої роботи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kneu-job.com.ua>
20. Методика Ш. Шварца [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psycabi.net>
21. Деловые игры, упражнения. Игра «Аукцион ценностей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://trepsy.net>